

RESOCIJALIZACIJA OSOBA S POREMEĆAJIMA U PONAŠANJU

Kovačević Vojislav

UDK: 376, 6

Fakultet za defektologiju
Sveučilišta u Zagrebu

Stručni rad

S A Ž E T A K

U svojem izlaganju predsjedavajući Sekcije »Resocijalizacija osoba s poremećajima u ponašanju« govori o temama koje će biti obrađene, te ističe kako su svi referati rezultat istraživanja. Osim toga ukazuje na važnost istraživanja na području maloljetničke delinkvencije koja sva moraju biti podređena problemima tretmana delinkvenata. Ističe prednost taksonomskih analiza nad uobičajenim analizama kojima se konstatira prosječno stanje ispitivanih grupa.

Iz programa ove sekcije vidljivo je da najviše prikaza ima SFD u Zagrebu. To nije slučajno jer oni rezultiraju iz realizacije projekta »Provjera uspješnosti zavodskog tretmana maloljetnika na području SRH« koji se provodi u Zavodu za defektologiju Fakulteta za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu. Taj projekat financiraju RSIZ odgoja i osnovnog obrazovanja SRH, RSIZ socijalne zaštite SRH, SIZ specijalnog odgoja i usmjerenog obrazovanja SRH i USIZ socijalne zaštite grada Zagreba.

Osim toga, tema kolege Škrablina: »Stav prema radu osuđenih osoba u funkciji zadovoljstva poslom u KP ustanovi i postpenalnog zaposlenja«, također govori o nekim specifičnim elementima tretmana u vezi s posttremanskim ponašanjem. Tema kolega Turčina i Sile: »Diplomski radovi studenata defektologije — doprinos forenzično-psihijatrijskom istraživanju«, u skladu je sa specifičnim oblikom tretmana promatranog s užeg medicinskog aspekta, ali i s onim dijelom

u kojem defektolozi mogu svojim radom ili izvjesnim analizama potpomoći i donekle objasniti forenzično-psihijatrijsku problematiku.

Prema tome, 16 naslova treba da parcijalno prikažu rezultate dobivene istraživanjem »provjere tretmana« osoba s nekim modalitetima poremećaja u ponašanju.

Poznato je da je evaluaciju bilo kojeg tretmana, pa tako i penalnog, vrlo teško provjeravati jer se prečesto upotrebljavaju anegdotske metode i subjektivne evaluacije. Vjerojatno još nitko nije opovrgao Eysenckovu tvrdnju da je proporcija poboljšanja stanja neurotskih pacijenata koji su imali tretman približno ista onim koji su imali spontano poboljšanje. To znači da tretman interpretiran simptomatologijom ponašanja nakon tretmana, kao i na osnovi ispitanih stanja pacijenata ili ispitanika nakon tretmana ima vrlo sumnjivu ulogu. Ali, to ne mora značiti da se tretmanom ne mogu postići povoljni efekti, premda oni nisu uvijek znanstveno evidentni. To

može biti zbog toga što evaluirani tretmani nisu bili podobni za ispitivanje određenih stanja i ponašanja tretiranih osoba.

Ti se problemi javljaju i u općem odgojno-obrazovnom sistemu, jer se postavlja jedno od osnovnih pitanja, tj. da li se mogu odgojni ciljevi klasificirati ili se oni mogu automatski primijeniti na sve slučajeve. Nije slučajno Bloom istaknuo da svi ciljevi nemaju i ne mogu imati istu važnost, te dodaje da hijerarhijski karakter homogeniziranih ciljeva pomaže da se jasno shvati položaj određenog cilja prema drugim ciljevima.

Prema tome, opći ciljevi i opće metode tretmanskog rada, koliko god bile i usklađene s društvenim potrebama, ipak u određenim homogeniziranim grupama i u određenim prostornim i vremenskim karakteristikama ne mogu biti uvijek adekvatni za eliminiranje nepoželjnih stanja ili ponašanja.

Zato istraživanja na području tretmana, koja su i najkompleksnija i najteža, pa vjerojatno zato i najmanje razrađena, predstavljaju jedan od bitnih problema u radu s osobama s poremećajima u ponašanju. Konačno, primijenjeni tretman sam po sebi, izolirano ne djeluje već samo u sprezi sa sociološkim i psihološkim karakteristikama tretiranih osoba, a najčešće i sa situacijama. A baš te situacije ili promjenljive kompleksne okolnosti koje mogu nepredviđeno usmjeriti za kraće ili duže vrijeme ponašanja subjekata na žalost su najmanje istražene i najmanje im se pažnje posvećuje. Interferiranje situacija, tokom i nakon tretmana, često mijenja smjer efikasnosti primijenjenih metoda za korekciju nekog stanja.

Tako je i sa zavodskim tretmanom. Poznato je da je zavodski tretman spe-

cifičan za svaku zemlju, pa čak i u okviru pojedinih institucija iste zemlje, jer ovisi o mnogim okolnostima koje nisu uvijek dovoljno poznate. Studije iz područja tretmana već su zastarjele, pa i svaka nova studija čim se obradi ima takvu karakteristiku, a pogotovo ako se ona promatra kroz vremensku komponentu. Tako i ovaj projekt: „Provjera uspješnosti zavodskog tretmana” analizira tretman koji je bio u funkciji do 1975. godine. Za provjeru efikasnosti tretmana bilo je potrebno približno 4 do 8 godina. Podaci su prikupljeni tokom 1980. godine na teritoriji čitave SRH. Zato primjenu raznih tretmana treba neprestano evaluirati ako želimo da oni budu korisni.

Osim toga, većinom su studije tretmana bile koncipirane na način koji ne dopušta njihovu temeljitu analizu, a pogotovo ne pod vidom strukturnog tumačenja fenomenoloških obilježja.

Premda svaka analiza mora počivati na deskripciji, treba naglasiti da deskriptivna razina nije dovoljna za adekvatno i efikasno tumačenje pojava, i to zato jer u tumačenju deskriptivnih pokazatelja ima previše subjektivnih interpretacija usmjerenih prema osnovnoj općoj teoretskoj koncepciji istraživača. A, to je ono bitno, ne mogu se uočiti neki drugi efekti koji nisu ušli u momentalnu komparaciju. Ali bez obzira na to, deskripcije su potrebne da bi se pokazale veličine i smjerovi informacija koje ulaze u interpretaciju, premda one ne dopuštaju temeljitu analizu tretmana, a pogotovo ne mogu poslužiti za usmjeravanje i provođenje određene politike jer politika djelovanja nužno uključuje generalni koncept koji se adekvatno primjenjuje na pojedinačno. Zato bi analiza informacija trebala uključivati ta-

kav hijerarhijski model koji bi omogućavao postavljanje vjerodostojnih hipoteza nužnih s praktičnog i sa znanstvenog stajališta.

I u ovom Projektu predviđena je takva hijerarhijska analiza, ali na ovom skupu bit će prikazan samo jedan segment takve analize.

Koliko god u zavodskom tretmanu maloljetnika sudjeluju i objektivni uvjeti zavoda, kadrovi, koncepcija tretmana, mikro i makro sredine, specifične situacije, a i sam maloljetnik sa svojom konstelacijom ličnosti, ipak postpenalno ponašanje uključuje i mnoge druge psihološko-sociološke komponente. Razumljivo je da bi efikasnost tretmana trebalo prospektivno analizirati, i to tako da se ispituju: psihosocijalna etiologija ponašanja prije tretmana, psihosocijalno stanje maloljetnika u stanju završetka tretmana, psiho-socijalna struktura u postpenalnom razdoblju na temelju koje se u različitim vremenskim sekvencama mogu odrediti oni činioci tretmana koji uz socijalne situacije najviše pogoduju njihovoj socijalnoj integraciji ili resocijalizaciji. Znamo da je svako ponašanje u svojoj biti sociološke prirode, a isto tako i svi oblici delinkventnog ponašanja. Zato svako istraživanje koje je usmjereno na dobivanje informacija o pojavi koje nisu dovoljno poznate mora početi s istraživanjem objektivnih činjenica, ali onih činjenica koje se mogu registrirati. Zbog toga je i ovo istraživanje usmjereno na istraživanje fenomenologije posttretmanskog socijalnog ponašanja s pretpostavkom da je i zavodski tretman morao imati određeni utjecaj na takvo ponašanje. U skladu s time, u ovom se Projektu prema dostupnim činjenicama, ispituju karakteristike zavodskog tretmana, sociološke i de-

mografske karakteristike maloljetnika, varijable efikasnosti, odnosno njihova socijalnog ponašanja kao i njihovi stavovi i društvene vrednote, a i varijable pomoću kojih se konstatira njihova percepcija tretmana, odnosno kako su taj tretman maloljetnici doživjeli.

Analize za ovaj skup uglavnom su izvršene na 628 maloljetnika, premda ih je bilo moguće pronaći nakon otpusta iz zavoda 838. Manji uzorak je uzet u razmatranje jer su na svim tim ispitanicima primijenjene i skale za ispitivanje autoritarizma i superega, a na 210 ispitanika nije bilo moguće te skale primijeniti.

Treba istaknuti još jedan važan problem koji se nameće kod svih istraživanja evaluacije tretmana i posttretmanskog ponašanja, a u konkretnom slučaju, postpenalnog ponašanja. Naime, najčešće se rezultati analiziraju u globalu za cjelokupni uzorak bilo na deskriptivnoj ili strukturnoj razini. Premda strukturna razina ima prednosti za uočavanja bitnih karakteristika nekog proučavanog skupa, ipak za detaljniju analizu ona nije dovoljna. I takva strukturna razina daje uvid samo u opće, prosječne karakteristike proučavanog skupa, pa i onda kada se primjenjuju razne hijerarhijske i faktorske analize koje izdvajaju opća obilježja na raznim razinama generalizacije. Tako se dobije samo opći uvid u kompleksnost problematike koja se proučava i tako se mogu konstatirati hijerarhijske razine utjecaja na fenomenologiju ponašanja. Razumljivo je da prosječne karakteristike nekog skupa eliminiraju specifične efekte nekih često važnih podskupova tretiranog uzorka, te se tako na račun općeg gubi specifičnost. Naime, sva su naša razmišljanja i preporuke pretežno bazirane na rezultatima prosjeka, smatrajući da se prosječ-

ne karakteristike mogu primijeniti na svakog člana skupa.

U tretmanu su koncepcije prosjeka često u neskladu s potrebama određenog tretiranog pojedinca ili skupine pojedinaca. Tako i prosječno ponašanje nakon tretmana ne može dati u potpunosti pravu sliku stvarnog stanja, premda se najčešće krijemo iza činjenice prosjeka.

Danas se nastoje sve više proučavati homogenizirane podgrupe nekog skupa. Ali ta homogenizacija bazirana na mnogim obilježjima ispitanika nije tako jednostavna jer se vrši na temelju mnogih (n — tih) njegovih karakteristika. Razumljivo je da čim je više karakteristika po kojima želimo izjednačiti subjekte, da će se tada teže pronaći oni pojedinci koji zajedno spadaju.

Klasičan primjer homogenizacije pojedinaca po jednom obilježju je klasifikacija ili kategorizacija. Ali sve te klasifikacije po spolu, dobi, inteligenciji ili po bilo kojim drugim pojedinačnim karakteristikama subjekata ne mogu dati pravi uvid u stanje tako homogeniziranih grupa, jer se podrazumijeva da osobe s istom razinom nekih pojedinačnih obilježja imaju i ostale približno iste karakteristike. Zato su sve klasifikacije ili kategorizacije takvog tipa, odnosno univarijantne klasifikacije doživjele neuspjeh. Klasifikaciju ili homogenizaciju subjekata po mnogim njihovim karakteristikama nazivamo taksonomijom ili, možemo reći, klasifikacijom multivarijantnog tipa ili strukturalni pristup homogenizaciji.

U primjeni postoje mnoge taksonomske metode koje, svaka za sebe, još da sada imaju niz nedostataka, a jedan je od osnovnih nedostataka kriterij za zaustavljanje broja racionalnih taksona ili grupa. Naime, teoretski pri-

bližno može biti toliko grupa koliko ima subjekata u nekom skupu. Zato i postoji mišljenje da je pojedinac neponovljiva jedinka i da nema smisla vršiti nasilje nad karakteristikama pojedinica, ergo, nije potrebna nikakva matematičko-statistička elaboracija. Takav ekstremni način mišljenja ne vodi računa o tome da ako se ne može naći generalizirana razina neke primjene, tada ne možemo govoriti o metodi rada, pa je prema tome nemoguće i evaluacija takvog rada.

Treba naglasiti da se danas sve više počinju razrađivati taksonomske metode u ekonomije, biologiji, sociologiji, psihologiji, a u novije vrijeme i u pedagogiji, kako bi se potpunije sagledao predmet proučavanja, a pogotovo u praktičnoj primjeni.

Jedan od ciljeva ovog istraživanja također je taksonomiziranje ponašanja i, u skladu s time, pronalaženje onih generatora koji utječu na tako specifična ponašanja.

U ovoj sekciji neće biti prikazani rezultati taksonomije jer predstoje još brojne analize, ali će se dati neki primjeri posebnog slučaja izdvojenih taksona u obliku kanoničnih faktora uz primjenu kanoničke korelacijske analize. Naime, tako se izdvajaju korespondentne homogenizirane skupine iz dva skupa obilježja, koje imaju zajedničkih karakteristika. Zato će i izdvojeni kanonički faktori ili taksoni u raznim izvještajima imati i različita obilježja jer se izdvojeni kanonički faktor jednog skupa formira na osnovi korespondentnih karakteristika drugog skupa.

Svaki takav izvještaj parcijalno pridonosi sagledavanju cjeline, ali niti jedan sam za sebe ne može dati potpun odgovor na problem koji obrađuje jer

svaki rad segmentalno tretira neki bitan problem.

U ovoj sekciji postavljeni su problemi tako da se, ako ništa drugo, dođe do spoznaje da se resocijalizacija maloljetnika ili evaluacija njihova tretmana ne može i ne smije jednostavno, a pogotovo kao što se i prečesto događa, univarijantno tumačiti. Na osnovi takvog univarijantnog pristupa traže se i pojedinačni krivci ili se prigovara pojedinačnim službama za neuspjeh, ne vodeći računa o tome da same izolirane službe, odnosno sami stručnjaci ne mogu riješiti problem. Ali za ispravljanje nedostataka, za modifikaciju metoda, a i za pronalaženje adekvatnijih modela tretmana nužno je izvršiti njihovu analizu i ukazati na neke generalne pojave, odnosno tendencije koje dovode do uspjeha ili neuspjeha u resocijalizaciji. Ni ti uspjesi, odnosno neuspjesi nisu generalni uspjesi na svim područjima, kao što neuspjesi ne moraju biti opći neuspjesi. Vjerovatno je bolje govoriti o relativnom uspjehu, odnosno relativnom neuspjehu resocijalizacije. Univarijantni pristup evaluaciji resocijalizacije očituje se, između ostalog, i u tome da li je netko ponovo učinio krivično djelo ili da li se zaposlio.

Samo činjenje krivičnog djela još ne znači neuspjeh tretmana jer ga mnoge okolnosti, pa čak i prisila, mogu uvjetovati, premda je tretman u svojoj biti mogao imati pozitivan efekat. Zaposlenje samo po sebi ne mora biti uspjeh tretmana jer je daleko važnije kako se pojedinac ponaša na radnom mjestu, kakav je efekat njegova rada, kako surađuje s kolektivom, a ne samo formalna evidencija zaposlenja. Može se postaviti pitanje: na što je djelovao tretman ako pojedinac

nije imao mogućnosti da se zaposli, a to je nastojao?

Prema tome, samo formalno konstatiranje nekog izoliranog pokazatelja ne dovodi do rješenja uspjeha ili neuspjeha tretmana. Daleko je važnija konstelacija ponašanja, uzajamni njihov sklop, odnosno struktura ponašanja, no pojedinačne njegove izolirane karakteristike. Zato je i prednost većine izvještaja što se ukazuje na strukturne efekte, a da bi se oni detaljizirali, prikazuje se i deskripcija nekih pojedinih veza. Prihvaćanje konstatiranih veza uvijek polazi od pretpostavke da se odbacuje nulta hipoteza na određenoj prihvatljivoj razini pogreške, odnosno da se zaključci mogu stvarati na određenoj razini pouzdanosti. Ukoliko toga nema, tada analize postaju bezvrijedne, odnosno toliko subjektivne da se svakoj informaciji može pripisati neko bitno obilježje.

Znanstvena analiza društvenih fenomena koji su u svojoj biti multidimenzionalni dovodi često do iznenađujućih, nepredvidljivih, neočekivanih rezultata. Ali i ti neočekivani rezultati, pa makar i ne bili u skladu s osnovnim našim mišljenjima, osnovnim našim težnjama, ukazuju na izvjesne neadekvatnosti koje u skladu s opće postavljenim ciljem treba korigirati. Ali ako detaljnije, ne upoznamo neke fenomene, ne možemo ih niti korigirati, ako je to potrebno, a korekciju naših postupaka i metoda treba neprestano vršiti, ako želimo da u skladu s vremenom i u određenim lokalitetima adekvatno postupamo.

Zato mene lično iznenađuju neka mišljenja koja se čuju od nekih stručnjaka. Naime, smatra se da je previše istraživanja etiologije i fenomenologije, jer je to već mnogo istraživano i nije potrebno istraživati ono što je po-

znato. Odnosno, čemu otkrivati otkrivenu Ameriku!

Budući da je ponašanje društvena kategorija, kao što su i poremećaji u ponašanju, njihova se fenomenologija mijenja, te je u skladu s tim promjenama nužno utvrđivati nove etiološke faktore koji generiraju takve nove fenomene ponašanja. Naime, za svaki posebni novi sklop fenomenologije nužna je i posebna psihosocijalna etiološka struktura. U skladu s time, nužni su inovi modeli tretmana jer generalni model tretmana nije u stanju da adekvatno djeluje na smanjenje određene fenomenologije ponašanja. Prema tome, kada bi se neprestano vršila istraživanja na ovom području, mi bi uvijek bili u nekom zaostatku u skladu s promjenjenim društvenim uvjetima. Može se postaviti pitanje: što se događa kada se samopouzdanje zadržimo na nekom istraživačkom rezultatu koji smo u nekim ranijim uvjetima društvenog razvoja utvrdili i na temelju njega gradili, i još uvijek gradimo, opću teoretsku osnovu za svoj sadašnji rad? Razumljivo je da su takve koncepcije izvan prostora i vremena, pogotovu kada se radi o društvenim fenomenima ponašanja, odnosno ona su u neskladu sa postojećom stvarnošću.

Jedna od takvih naših generalnih usmjeravanja u tretmanu je i obrazovanje kojem je, izgleda, u praksi sve podređeno. Ali o tome će biti riječi i u samim izlaganjima, a nadam se još više u diskusiji.

Isto tako, nejasna je uloga ličnosti, odnosno njenih pojedinih karakteristika, koje nikada izolirano ne djeluju, kao što izolirano ne djeluju ni sociološke karakteristike mikro i makro sredine. Ali, bez obzira na to, mi gradimo naše koncepcije tretmana na ne-

kim, rekao bih sumnjivim činjenicama, kao što su razina inteligencije, agresivnost, sugestibilnost ili povodljivost, moralne kvalitete, odgoj u porodici, razorenost porodice, materijalne prilike, zaposlenje, vanškolske aktivnosti, urbana sredina, migracija itd. Razumljivo je da svi ti elementi mogu nečemu pridonijeti, ali oni nikada, ponovo naglašavam, nikada izolirano ne djeluju, već u sklopu s drugim psihološkim i sociološkim karakteristikama oni po primaju drugačije značenje i imaju u danoj strukturi specifično, a ne opće značenje. Prema tome, s obzirom na proučavanje strukturnog utjecaja u fenomenologiji, tretmanu i postpenalnom ponašanju, usudio bih se reći, pa makar me pojedinci smatrali pretenzionim, da se nalazimo u početnim fazama proučavanja kontinuuma fenomenologije, etiologije, tretmana i resocijalizacije. Kada kažem početna faza, to ne znači sada, jer se ovakav pristup u našoj zemlji razrađuje oko 20 godina, ali izgleda skromno, a možda i stidljivo.

Premda se ove koncepcije verbalno prihvaćaju jer su u skladu s dijalektičkim načinom mišljenja, ipak u primjeni istraživanja fenomenologije ponašanja one se tako lako ne prihvaćaju. Zato jer je ovakav pristup povezan s nekim posebnim metodama obrade rezultata koje ne da nisu dostupne svakom stručnjaku, nego ih se zbog početnog nerazumijevanja odbacuje, i to linijom manjeg otpora. Osim toga, edukacija našeg mišljenja (kroz naše osnovno, srednje i visoko obrazovanje) usmjerena je pretežno na induktivan način razmišljanja jer on spada u osnovne odgojne principe. U vezi s time teže se možemo usmjeriti na deduktivan način razmišljanja, što

je bitna pretpostavka strukturnog pristupa. Treba naglasiti da kod odraslih prosječnih osoba takva preorijentacija nije isključivo povezana sa sposobnošću razumijevanja, već više s treningom, usmjeravanjem i perzistentnim radom.

Radovi u ovoj sekciji pretežno su usmjereni na strukturni pristup i rezultati istraživanja koji će biti prezentirani, a pogotovo diskusija koja je za sve nas najvažnija, ukazat će na prednosti, odnosno nedostatke ovakvog pristupa.

RESOCIALIZATION OF PERSONS WITH BEHAVIOUR DISORDERS

All the papers read in this section of the Symposium are based on research data. It is important that research in the field of juvenile delinquency be directed towards problems of treatment. The advantages of taxonomic analyses in comparison to the more traditional approaches in which only central and dispersion parameters are determined are pointed out.